

Archeologische kroniek van de gemeente Breda over 1985

door

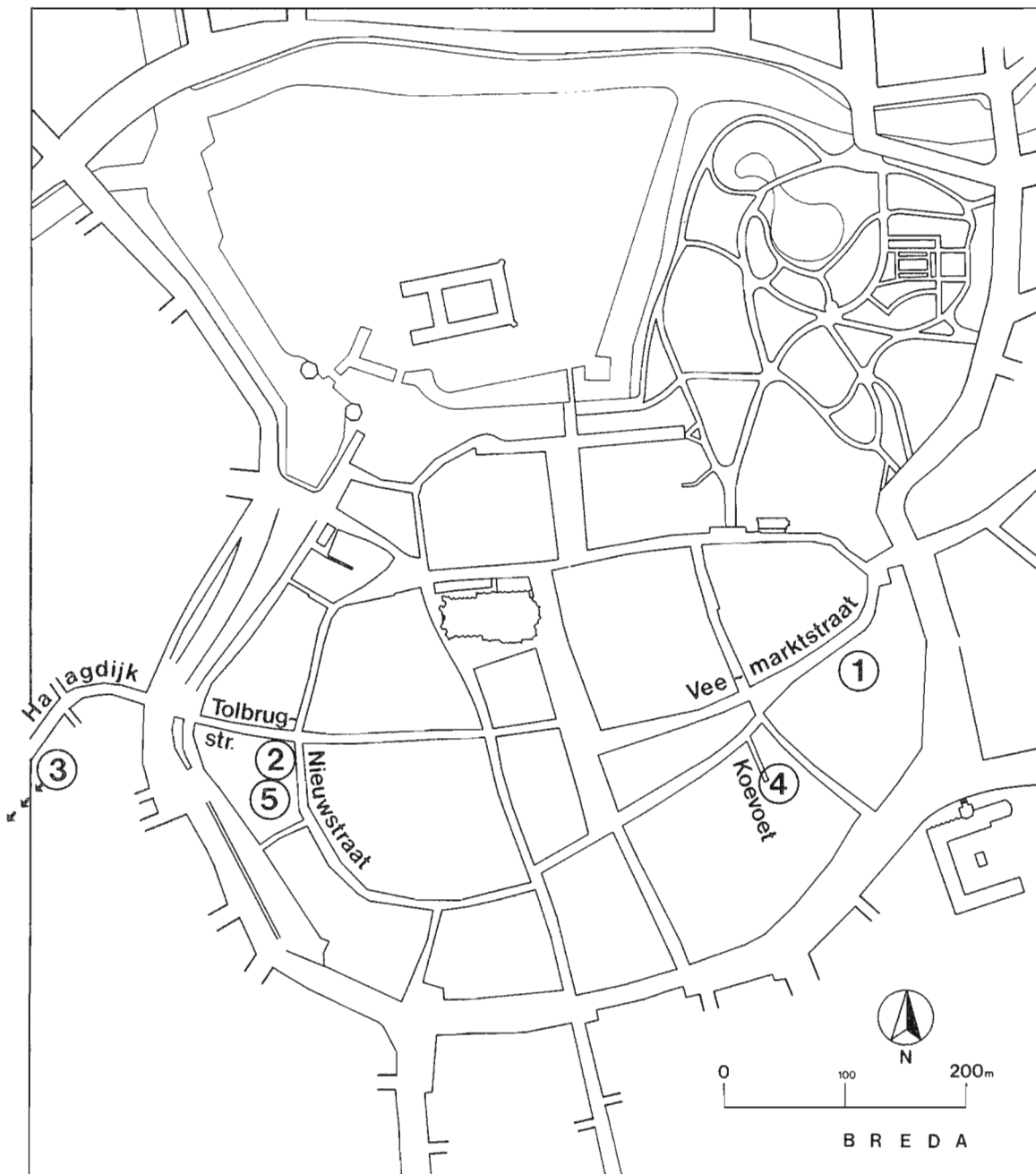
G. VAN DEN EYNDE

Sinds de aanstelling in 1981 van een gemeentelijke archeoloog zijn een groot aantal opgravingen uitgevoerd in de middeleeuwse stadskern van Breda. De omvang en de duur van dit veldwerk legde echter dermate veel beslag op de beschikbare middelen, dat voor de uitwerking en rapportage van de resultaten van dit onderzoek de laatste jaren weinig tijd overbleef. Om toch enigszins te kunnen voldoen aan de vraag van de talrijke geïnteresseerden naar informatie over de stand van zaken in het archeologisch onderzoek te Breda, werd besloten een „Archeologische kroniek van de gemeente Breda” samen te stellen met korte verslagen van de opgravingen, de archeologische waarnemingen en de veldverkenning die tijdens de verslagperiode plaats vonden. Deze Kroniek zal voortaan jaarlijks in het Jaarboek „De Oranjeboom” worden gepubliceerd. Volledige opgravingsrapporten of afgeronde deelstudies worden echter niet in de Kroniek opgenomen, maar zullen elders worden gepubliceerd.

In het eerste verslagjaar 1985 vonden zes opgravingen plaats in de binnenstad van Breda (afb.28). Het onderzoek in de binnentuin van het voormalig ABN-kantoor in de Tolbrugstraat en dat op het parkeerterrein Beyerd/Vlaszak startten weliswaar in 1985 maar werden na deze verslagperiode voortgezet. De eerste opgraving eindigde begin april 1986 en een verslag van de voorlopige resultaten wordt hier opgenomen. Voor een verslag van de tweede opgraving verwijzen we naar de volgende Kroniek. Tenslotte worden de eerste resultaten gegeven van de veldverkenning in de buitengebieden van de gemeente Breda.

Veemarktstraat 62

In 1984 vond een opgraving plaats achter de restanten van de oude bebouwing op de percelen Veemarktstraat 62-64 naar aanleiding van de geplande bouw van nieuwe woningen.¹ Een vertraging in de uitvoering van

28. Onderzoekslocaties (1-5) in de binnenstad van Breda tijdens de verslagperiode 1985.
 Schaal 1:5700. Tek. B. de Vaan. Legenda: 1. Veemarktstraat 62 2. Tolbrugstraat 1
 3. Palmolenstraat 4. Koevoet 5. Tolbrugstraat/ABN.

29. Veemarktstraat 62 (1985). Het onderzoek van de aangetroffen bakstenen putten op het achtererf.

Foto D.O.W.

de bouwplannen bood de gelegenheid om in de maand januari 1985 een klein aanvullend onderzoek uit te voeren op het achterste deel van perceel nr. 62.

Het doel van dit onderzoek was meer informatie te verzamelen over de houtbouwsporen die in 1984 waren aangetroffen op het achtererf van perceel nr.64 en over activiteiten op of nabij het terrein die in verband zouden kunnen worden gebracht met de vondst van een hoeveelheid hoornpitten met schedelfragmenten en van enkele begraven paardekada-vers. Deze laatste zijn aangetroffen onder een woonhuis uit het begin van de zestiende eeuw, dat op perceel nr. 62 werd opgegraven.

Tijdens het onderzoek in 1985 werden op het achtererf van dit huis twee gemetselde putten aangetroffen (afb.29). De eerste, rechthoekige put bezat een bakstenen vloer met daarin een rond afloopputje zonder bodem en had een lengte van 2,91 m en een bewaarde breedte van 2,34 m (baksteenformaat 17,5 x 7,5 x 4 cm). De bewaarde zijkant van de put was voorzien van twee kleine steunbeertjes en een korte zijde was afgerond. De tweede, ronde put was eveneens voorzien van een bakstenen vloer en

had een doorsnede van 2,10 m (baksteenformaat 18 x 8,5 x 4 cm). De beide putten waren na gebruik schoon gemaakt en volgestort met puin.

Tussen het puin in de rechthoekige put en eromheen lag een betrekkelijk grote hoeveelheid hoornpitten en deels tussen de twee putten in werd opnieuw een begraven paardeskelet in een kuil aangetroffen. Wellicht bestaat er een verband tussen de hoornpitten en de functie van de putten. In de literatuur worden beide vaak geassocieerd met leerlooiersactiviteiten, waarbij het botmateriaal dan een afvalproduct is en de putten of kuipen gebruikt werden bij het looien van de huiden.² Deze interpretatie doet echter vragen rijzen, gezien de afwezigheid van stromend water in de onmiddellijke omgeving en het (niet-waarschijnlijke) feit dat de eventuele werkplaats dan midden in de middeleeuwse stadskern zou gelegen hebben. Bovendien blijft het probleem bestaan dat de bakstenen putten, waarvan de aanleg en het gebruik op basis van de vondsten en het gebruikte baksteenformaat in de zestiende en zeventiende eeuw kan worden gedateerd, chronologisch niet gerelateerd kunnen worden aan de vondsten onder het woonhuis op perceel nr. 62.

Door de aanleg van de bakstenen putten, enkele gegraven kuilen en een waterput waren alle verdere bodemsporen, inclusief de eventuele houtbouwsporen volledig verstoord.

Pelmolenstraat

Voorafgaand aan de herinrichting en de bebouwing van de Pelmolenstraat, vond in het voorjaar 1985 een beperkt archeologisch onderzoek plaats in deze zijstraat van de Haagdijk. Tijdens de late middeleeuwen vormde de Haagdijk de westelijke toegangsweg tot de stadskern. Binnen een gebied dat in het noorden door de Donk en in het zuiden door de Gampel werd begrensd, ontwikkelde de Haagdijk zich tot een eigen stedelijke entiteit die pas in de eerste helft van de zestiende eeuw, na de bouw van de tweede omwalling, bij de stadskern werd gevoegd.

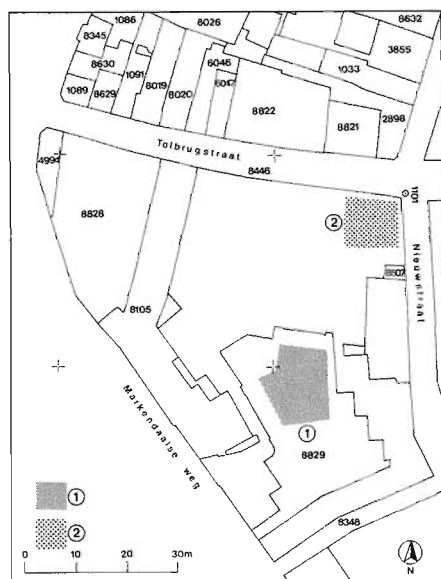
Het onderzoek op deze plaats moest zich door de verstoring van de bodem en een hoge grondwaterstand op het moment van de opgraving beperken tot enkele op zichzelf staande waarnemingen. Er zijn drie werkputten gegraven in de lengterichting van de straat, tussen de bebouwing van de Haagdijk en de (verdwenen) loop van de Gampel. Aan de kant van de Haagdijk was het oorspronkelijk oppervlak, dat op 1,85 m + NAP lag, bedekt door een vettig loopvlak met een hoge concentratie aan huishoudelijk afval. Het oudste materiaal dateert uit de veertiende eeuw. Een

dijklichaam of andere ophogingen werden niet vastgesteld. Bij de Gampel werd een dikke sliblaag aangesneden waarin op de veronderstelde plaats van de Gampelbrug en -poort³ enkele zware aangepunte houten palen aanwezig waren. Opgaand metselwerk of eventuele puinlagen werden niet (meer) aangetroffen. Het vondstenmateriaal dat in het slib bij het houtwerk werd teruggevonden, dateert uit de zestiende tot achttiende eeuw.

Tolbrugstraat 1

Het onderzoek op perceel Tolbrugstraat 1 dat tijdens de wintermaanden van 1983 en 1984 plaats vond en om technische redenen vroegtijdig moest worden afgebroken, kon na een pauze van ruim een jaar, in het voorjaar van 1985 worden afgesloten.

Voor een algemeen overzicht van de resultaten van het onderzoek in de Tolbrugstraat wordt verwezen naar een eerder gepubliceerd voorlopig verslag.⁴

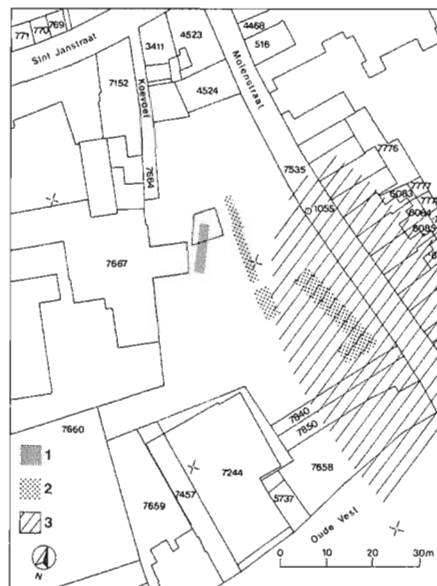

30. Tolbrugstraat/ABN (1985/1986). Overzichtstekening met situering van het opgegraven gedeelte. Schaal 1:1500. Tek. B. de Vaan. Legenda:
1. opgraving Tolbrugstraat/ABN (1985/1986) 2. opgraving Tolbrugstraat 1 (1983-1984/1985)

Koevoet

Gedurende de maand juli 1985 verrichtte de Archeologische Vereniging Breda (AVB) een kleine opgraving op een braakliggend terrein bij de Koevoet, een smal zijstraatje van de Sint Janstraat (afb.31). Het onderzoek vond plaats naast een terrein aan de Molenstraat dat reeds in 1982 door J. R. Magendans werd onderzocht en waarbij ondermeer een akkerlaag uit de IJzertijd en/of de Romeinse periode werd aangesneden.⁵

De AVB-opgraving bij de Koevoet leverde geen nieuwe sporen of vondsten meer op uit die periode. Deze negatieve waarneming betekent dat de werkput buiten het akkerreaal lag waarvan de noordwestelijke begrenzing wellicht halverwege de Molenstraat dient te worden gesitueerd (afb. 00).⁶

31. Koevoet (1985). Overzichtstekening met situering van de opgegraven delen. Schaal 1:1500. Tek. B. de Vaan. Legenda: 1. onderzoek AVB 1985 2. onderzoek R. Magendans 1982 3. Vermoedelijke ligging akkerreaal.

De vaste bodem bij de Koevoet lag op een diepte van 0,80 tot 1,00 m + NAP en was afgedekt door een ca. 10 cm dikke grijze zandlaag, waaruit de oudste dertiende-eeuwse scherven werden verzameld. In de loop van de veertiende eeuw was de top van deze (cultuur-?) laag afgedekt door een pakket zuiver geel zand, waarop tussen 1,50 tot 1,60 m + NAP een dun vettig laagje lag, dat als loopvlak geïnterpreteerd mag worden. Sporen van bebouwing waren op dit niveau niet aanwezig. In de tweede helft van de vijftiende eeuw heeft men het terrein een aantal malen opgehoogd met vuil grijsbruin zand dat vermengd was met stadsvuil. In deze ophogingslagen waren enkele afvalkuilen gegraven en twee tonputten aangelegd; het terrein was rond deze tijd als achtererf in gebruik bij de huizen aan de Molenstraat.

Na het beëindigen van de eigenlijke opgraving werd ten oosten van de werkput nog een grote beerput met een opvallend rijke vulling ontdekt. De rechthoekige put mat 2,00 m bij 3,30/50 m binnenwerks en was afgesloten geweest door een tongewelf (baksteenformaat 16/7 x 8 x 3,5 cm). De put is in (de eerste helft van) de zeventiende eeuw aangelegd en tot in de negentiende eeuw in gebruik gebleven. Onder het talrijke vondstenmateriaal dat kon worden geborgen, bevinden zich drie borden met de merkwaardige tekst „1692 den 18 september wasser aertbevingh overal” (afb.32). De tekst verwijst naar een historisch bekende aardbeving die op 18 september 1692 in heel Noordwest-Europa grote schade heeft aangericht en waarvan het epicentrum vermoedelijk tussen Luik en Aken moet worden gesitueerd.⁷ Ter afsluiting dient hier ook nog de vondst van halffabrikaten en afvalproducten van een knopenproductie vermeld te worden. Het materiaal werd uit het stort van de opgraving verzameld en was tijdens het mechanisch afgraven van de bovenste lagen over het hoofd gezien. Het afval bestaat uit bewerkte (runder- en paarde?) botten, fragmenten van benen plaatjes en halffabrikaten van knopen (afb.33). Gelet op de vermoedelijke stratigrafische context moet dit materiaal zeker in de postmiddeleeuwse periode worden gedateerd.⁸

32. Koevoet (1985). Bord met opgeschilderde tekst: *1692 den 18 september wasser aertbevingh overal.*

Foto Marcel Jas.

33. Koevoet (1985). Afval van knopenproductie.

Foto Marcel Jas.

Tolbrugstraat/ABN

Inleiding

In 1985 heeft de gemeenteraad van Breda in het nieuwe structuurplan voor de binnenstad, in het westelijk stadsgedeelte een terrein tussen de Tolbrugstraat, de Nieuwstraat en de Markendaalseweg aangewezen voor de bouw van een bovengrondse parkeergarage.⁹ Voor de start van deze werkzaamheden kon van oktober 1985 tot maart 1986 in de binnentuin van het voormalig ABN-kantoor aan de Tolbrugstraat een oppervlakte van ca 250 m² worden onderzocht. Dit is echter slechts 10% van het hele toekomstige bouwterrein (afb.30)! De opgraving lag tussen de Markendaalseweg, die is aangelegd op de gedempte Mark en de Nieuwstraat.

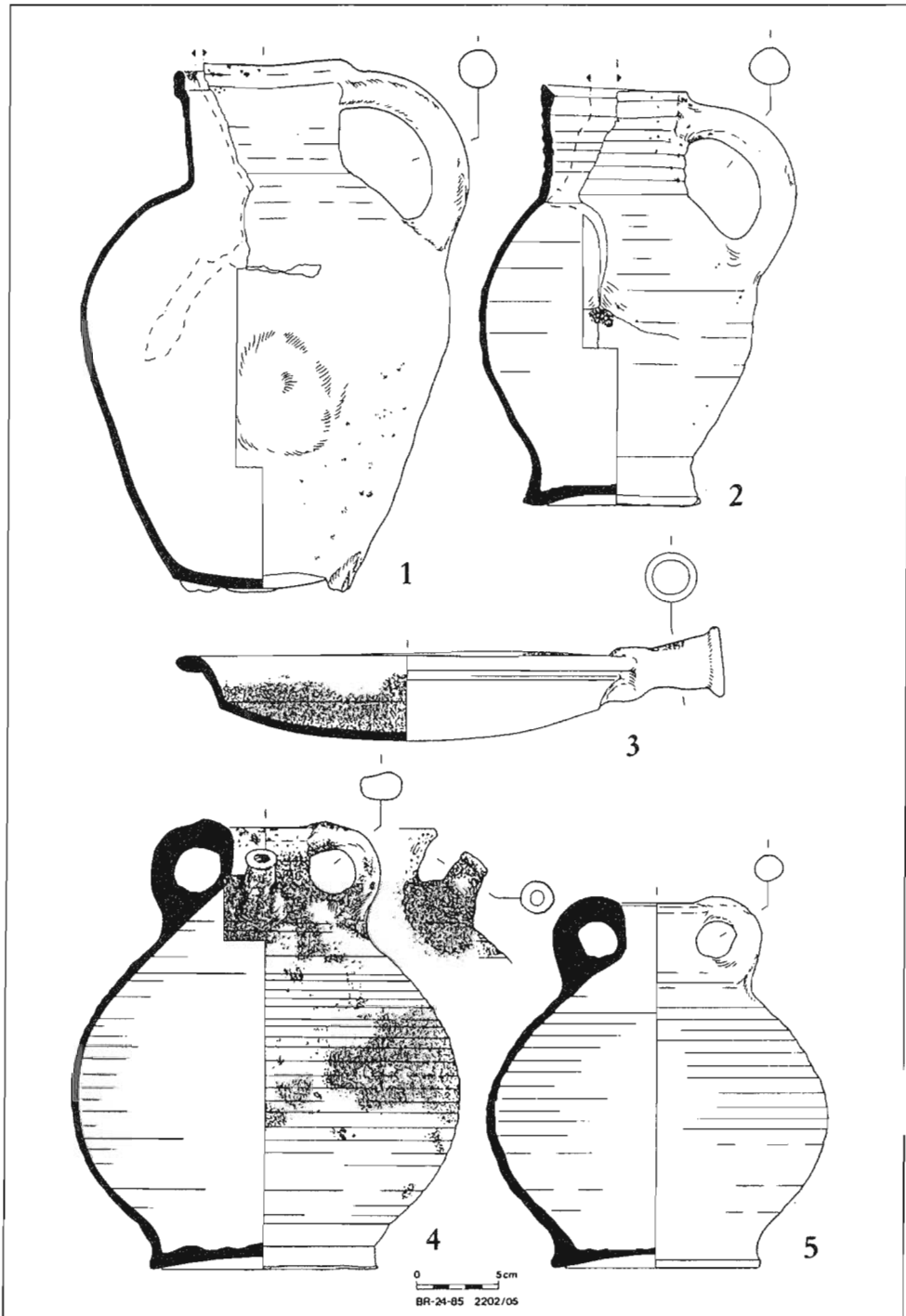
Het onderzoek op de hoek van de Tolbrugstraat en de Nieuwstraat (zie p.228) had aangetoond dat de bewoonbare oever van de Mark oorspronkelijk ter hoogte van de Nieuwstraat heeft gelegen en dat de rivier zich mettertijd naar het westen heeft verplaatst.

Ondergrond

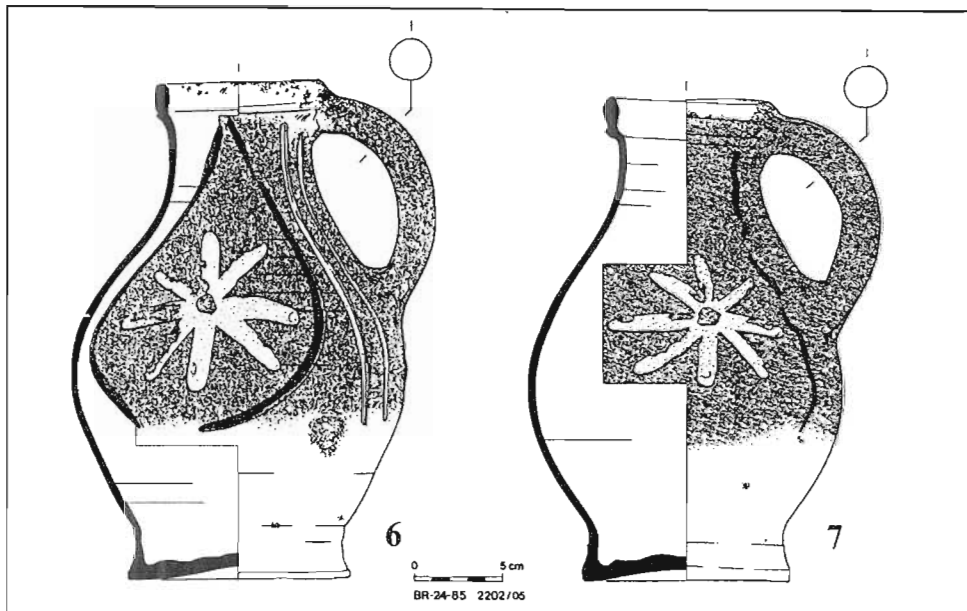
De ondergrond bestond uit een grijze, grofzandige beddingafzetting die vrijwel over het hele opgravingsvlak werd aangetroffen. De vaste bodem die aan de uiterste oostkant van het opgravingsterrein van onder deze sedimentatie opdook, lag op een diepte van circa 0,10 m + NAP. In de beddingafzetting zijn wellicht een aantal restgeulen aanwezig, waarvan er één op de plaats van het opgravingsterrein met een bocht van oost naar zuidoost liep. Deze geul die zich tot op een diepte van circa 3,00 m — NAP in het zandpakket had uitgeschuurd, had een breedte van ongeveer zes meter en was hoofdzakelijk opgevuld met organisch materiaal (plantenresten, kleine takjes en grotere stukken hout). De riviersedimentatie en de geulvulling bevatten geen vondsten.

Het rivierzand was afgedekt door een „veenachtige” laag waarvan de top aan de kant van de Mark sterk was doorworteld en waarin zelfs nog een aantal kleine boomstronken aanwezig was. Tussen deze sporen van natuurlijke oeverbegroeiing werden enkele ingeheide paaltjes teruggevonden die samen echter geen duidelijk patroon vertoonden. De veenlaag was minstens een keer, maar waarschijnlijk meerdere malen, gedeeltelijk aangetast en geërodeerd door rivieractiviteiten.

Op de veenlaag was een dunne laag zuiver, geel tot grijs gekleurd zand

34. Tolbrugstraat/ABN (1985). Selectie pottenbakkersafval. Schaal 1:4.
Tek. B. de Vaan. Verklaring zie tekst.

Vervolg afb. 34

aangebracht waarmee het loopniveau tot ca. 1,40 m + NAP was opgehoogd. Samen met het zand was een hoeveelheid pottenbakkersafval op het terrein gestort. Enkele honderden kilo's misbakken aardewerk, samen met een hoeveelheid goed gezuiverde klei en gebakken kleibrokken, werden teruggevonden in een grote langwerpige kuil die vanuit de zandlaag tot in de veenlaag was uitgegraven. Een dergelijke hoeveelheid misbakfels wijst op de aanwezigheid van een middeleeuws pottenbakkersbedrijf in de onmiddellijke omgeving.¹⁰ Ovenresten *in situ* werden (nog) niet aangetroffen.

Het pottenbakkersmateriaal

Het aardewerk dat in de zandige ophogingslagen en de kuil werd aangetroffen, lijkt op het eerste gezicht niet van elkaar te verschillen. Afb.34 toont een kleine selectie van dit materiaal dat uit twee groepen bestaat, namelijk het reducerend gebakken, grijs aardewerk en het oxide-rend gebakken, rood aardewerk. Tot de groep grijs aardewerk behoren

o.m. grote waterkruiken, kleinere schenkkannen met geprononceerde draairingen op de hals (afb. 34, 1-2) en enkele ronde, meer gedrongen kannen. Een bijzondere vorm is de bolvormige tuitpot met twee oortjes en vlakke bodem, welke zowel voorkomt bij het grijze als bij het rode aardewerk. (afb. 34, 4-5) Tussen dit rode aardewerk valt in de eerste plaats de aanwezigheid op van een relatief grote hoeveelheid zgn. hoogversierd aardewerk. (afb. 34, 6-7) Dit luxe-aardewerk is voor het grootste deel aan de buitenzijde bedekt met kleurloos loodglazuur en versierd met opgelegde slibbandjes. De toegepaste motieven variëren van rechte en gegolfde lijnen tot gestileerde bloemen en in mallen uitgedrukte rozetten. Deze versiering lijkt alleen voor te komen op grote, peervormige kannen met een vlakke of uitgeknepen bodem.

Naast het zgn. hoogversierd aardewerk komen bij het roodbakkend aardewerk vooral koekepannen met holle steel (afb. 34, 3) en middelgrote kruiken voor. Voorlopig willen we dit aardewerk in de periode rond 1300 dateren.

Bebouwing

In de loop van de veertiende eeuw is het terrein opgehoogd tot ca. 1,70 m + NAP, maar het bleef voorlopig onbebouwd. Enkele afvalkuilen uit deze periode wijzen er wellicht op dat het terrein op dat ogenblik een (achter) erf functie vervulde. De eerste bebouwing van het terrein dateert pas van het einde van de vijftiende eeuw. Het betreft waarschijnlijk een groot achterhuis van een woning aan de Tolbrugstraat. De lengte van het gebouw is niet bekend, aangezien de voor- en achtergevel buiten de opgravingsput lagen. De breedte bedraagt 7,20 m, de vastgestelde lengte 18,20 m. Het voorste deel van het huis, aan de kant van de Tolbrugstraat bestond uit een grote kamer met een bakstenen vloer waarnaast een gang. Onder het niveau van de vloer werd een pelgrimsteken van de H. Cornelius (Kornelimunster, Duitsland) gevonden (afb. 35). Tegen de achtergevel, in de hoek van de zijgevel was aan de rechterkant een haardplaats en aan de linkerkant een gemetselde bak aanwezig. Centraal in het huis lag een lemen kom die in de ondergrond was ingegraven en waarin een houten bak was geplaatst. De vloeren van het achterste gedeelte waren van leem.

In de zeventiende eeuw is het achterhuis geheel of gedeeltelijk afgebroken en werd het terrein waarschijnlijk ingericht als achtererf en tuin en zo is het gebleven tot in 1986.

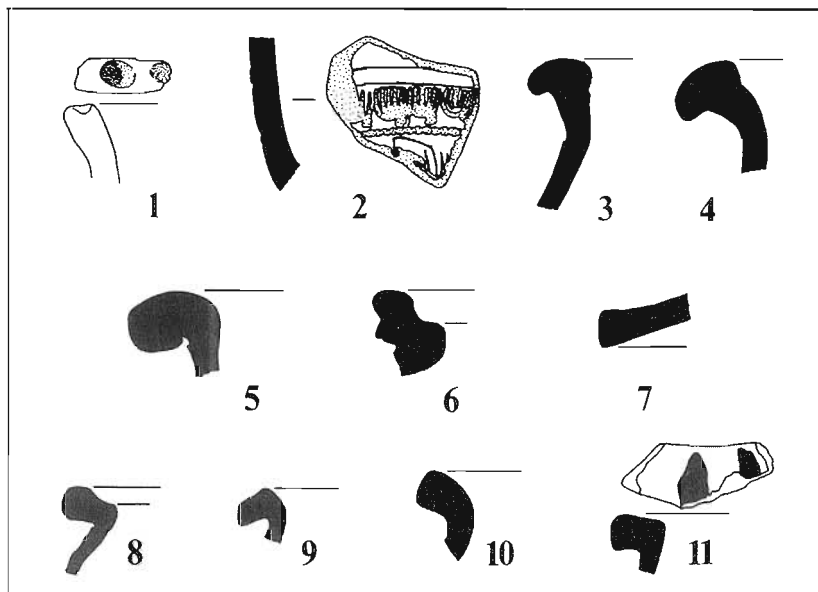
35. Tolbrugstraat/ABN (1985). Pelgrimsteken van de H. Cornelius (Kornelimunster). Hoogte 85 mm.

Foto Marcel Jas.

Veldverkenning¹¹

Tijdens veldverkenning in het najaar van 1985 werden op een aantal percelen bij *De Steenakker*, in het westelijk deel van de gemeente Breda, ter hoogte van de vroegere gemeente Prinsenbeek, vondsten verzameld die dateren vanaf de IJzertijd tot in de late middeleeuwen. In 1958 en 1959 voerde de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek een klein onderzoek uit op dit terrein, waarbij inheems-Romeinse bewonings-sporen uit de tweede eeuw n.Chr. aan het licht kwamen.¹²

Het vondstenmateriaal dat in 1985 werd verzameld, bestaat hoofdzake-lijk uit aardewerkscherven. Het handgevormd IJzertijd- en inheems-Romeins aardewerk is verschaald met fijne, gebakken kleibrokjes, kiezel-gruis of organisch materiaal. Enkele wandscherven zijn geglad. Afb. 36,1 toont een IJzertijd randscherf met nagelindruckken. Tussen het Romeinse

36. De Steenakker (1985). Vondsten veldverkenning 1985. Schaal 1:2.
Tek. H. Peeters. Verklaring zie tekst.

gedraaid aardewerk bevindt zich een versierde wandscherf van een terra sigillita kom type Dragendorf 36, afkomstig uit Midden-Gallië (afb. 36,2). Het terra nigra-achtig aardewerk is vertegenwoordigd door een aantal fragmenten van kommen met zwaar geprofileerde rand (afb. 36,3-5). Twee randen van een kookpot met dekselgeul en een dekselfragment (afb. 36,6-7) behoren tot de groep van het ruwwandig aardewerk. Twee geprofileerde randscherven in Eifelwaar-techniek (afb. 36,8-9) kunnen in de vroege middeleeuwen worden gedateerd. Een laatste groep scherven waaronder kogelpotaardewerk, Paffrath, roodbeschilderd aardewerk en proto-steengoed horen thuis in de late middeleeuwen (12e — 13e eeuw) (afb. 36,10-11).

De verspreiding en de datering van het vondstenmateriaal dat in 1985 tijdens veldverkenning op het terrein *De Steenakker* is gevonden en de opgegraven bewoningssporen wijzen op de aanwezigheid van een nederzettingsterrein in het westen van de gemeente Breda dat mogelijk vanaf de IJzertijd tot in de late middeleeuwen verschillende bewoningsfasen heeft gekend.

AANTEKENINGEN

- ¹ G. Van den Eynde, „Oudheidkundig bodemonderzoek te Breda in de periode 1981-1984. Een kort overzicht.” in: *Jaarboek „De Oranjeboom”* XXXVIII (1985) 206-211.
- ² W. Prummel, „Beenderen van middeleeuwse dieren” in: H. L. Janssen (ed.), *Van Bos tot Stad, Opgrovingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983) 307-308.
- ³ G. J. Ter Kuile, „Over oude straten, pleinen, huizen, over leven en bedrijf” in: F. F. X. Cerutti e.a., *Geschiedenis van Breda I. De middeleeuwen* (Schiedam 1976²) 328.
- ⁴ Van den Eynde, „Oudheidkundig bodemonderzoek”, 200-206.
- ⁵ Tijdens hetzelfde onderzoek werd ook een pijpenstort aangetroffen van misbakken pijpen met het hielmerk *SB* en verglaasde brokstukken van een oven(koepel?) D. H. Duco vermeldt in zijn overzichtswerk „De kleipijp in de zeventiende-eeuwse Nederlanden” in: P. Davey (ed.), *The archaeology of the clay tobacco pipe IV. Europe 2* (Oxford 1981) voor Breda geen pijpenmaker met deze initialen. De drie pijpenmakers die in Breda bekend zijn in de periode 1644-1661 woonden in de Akkerstraat, de Reigerstraat en op de Haagdijk. In de Sint Janstraat stonden nog twee huizen met de naam „Drie Toebackpijpen” waarvan het eerste huis in 1646-1647 gehuurd werd door Jan Ros, „borger en tabackvercooper” (D. H. Duco, 170-1).
- ⁶ G. Van den Eynde, „Archeologisch onderzoek te Breda (Ndl.)” in: *De Leiegouw* 1986, ter perse.
- ⁷ J. Vogt, „Révision de deux séismes majeurs de la région d'Aix-la-Chapelle-Verviers-Liège ressentis en France 1504, 1692” in: *Communication aux Journées de Sismicité Historique des Rencontres d'Antibes. Novembre 1983* (z.p.,z.j.) 1-12.
- ⁸ Zie verder H. L. Janssen, „Bewerkt been” in: H. L. Janssen (ed.), *Van Bos tot Stad. Opgrovingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983) 293-302.
- ⁹ *Het structuurplan voor de binnenstad: opnieuw bekeken voor de jaren 1985-1986*. (Breda 1984) 16.
- ¹⁰ De aanwezigheid van pottenbakkersafval in situ op het terrein was geen volslagen verrassing. Tijdens eerder onderzoek in de Tolbrugstraat waren kleine hoeveelheden misbakfels in ophogingslagen uit het begin van de veertiende eeuw aangetroffen.
- ¹¹ De veldverkenning vindt plaats in het kader van de inventarisatie van alle archeologisch waardevolle terreinen in de gemeente Breda.
- ¹² „Archeologisch nieuws” in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 6e s., jrg.11 (1958), afl.10, kol.182; jrg.12 (1959), afl.6, kol.99. L. Moelands, „Vondstmelding” in: *Brabants Heem*, 10 (1958) nr.4. Zie ook H. Hardenberg, „De oorspronkelijke naam van Prinsenhage” in: *Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg* LXXXV (1949) 232-235.